

Revolucionarno nasilje v Ljubljani v letih 1941 in 1942*

Damjan Hančič**

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94(497.4Ljubljana)"1941/1942"

Damjan Hančič: Revolucionarno nasilje v Ljubljani v letih 1941 in 1942. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 86=51(2015), 2–3, str. 63–86

V članku avtor predstavi nasilne dejavnosti odporiško-revolucionarne strani na območju Ljubljane v prvih dveh letih italijanske okupacije. Prikaže časovnico in pojavne oblike revolucionarnega nasilja ter število in kategorije žrtev revolucionarnega nasilja.

Ključne besede: revolucija, nasilje, žrtve, druga svetovna vojna, Ljubljana

1.01 Original Scientific Article
UDC 94(497.4Ljubljana)"1941/1942"

Damjan Hančič: The Interwar Revolutionary Violence in Ljubljana in the Years 1941 and 1942. Review for History and Ethnography, Maribor 86=51(2015), 2–3, pp. 63–86

The author presents violent actions of the resistance and revolutionary party in Ljubljana and its surroundings in the first two years of the Italian occupation. He presents the timeline and the manifestation forms of the revolutionary violence, as well as the number and the categories of people who had been victims of the revolutionary violence.

Key words: revolution, violence, victims, World War II, Ljubljana

* Prispevek je rezultat izvajanja raziskovalnega programa *Nasilje komunističnega totalitarizma v Sloveniji 1941–1990* (št. pogodbe 1000-15-2721), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

** Dr. Damjan Hančič, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Tivoljska 42, SI – 1000 Ljubljana, damjan.hancic@scnr.si.

UVOD

Prispevek skuša strnjeno prikazati revolucionarno nasilje v Ljubljani v letih 1941 in 1942, ki predstavlja del doslej malo raziskanega dogajanja v medvojni okupirani Ljubljani. Gre za obdobje, ko je Komunistična partija Slovenije (KPS) v Ljubljani preko Osvobodilne fronte (OF) in njene Varnostno-obveščevalne službe (VOS) delovala kot »država v državi«, tako da je spomladi leta 1942 Edvard Kardelj v pismu Josipu Brozu Titu »razpoloženje množic in splošen odnos političnih sil« v Ljubljani opisoval kot takšno, »da ti srce prekipeva od zadovoljstva«. Po Kardeljevih navedbah je namreč »Varnostna služba (VOS) prišla na tako dober glas, da se tisti, ki ga je vzela na muho, ne more rešiti. Zato bežijo, zato se jih je polastila prava panika. Še celo ljubljanski škof se je zaprl in se ne upa ven /.../. Tako je OF dejansko likvidirala vse buržuazne stranke v Sloveniji. A kar je odkrito proti KP, to je dejansko tako razbito – čeprav jih množice vse skupaj imenujejo 'bela garda' – da morejo delati le še kot denuncianti in provokatorji«, ter doda, »da so Slovenci menda edini narod v Evropi, ki ima svojo belo emigracijo že v času, ko je sama na oblasti«.¹ Na drugi strani pa je ravno v tistem času protirevolucionarni tabor, ki je v samovoljnih umorih revolucionarne strani videl teroristična dejanja, nastopil s spomenico »Razvoj situacije v ljubljanski provinci«. Dr. Lambert Ehrlich jo je 1. aprila 1942 izročil italijanskim oblastem,² v njej so se sklicevali na konkretne številne vosovske in partizanske umore. Tako so od italijanskih okupatorskih oblasti želeli izposlovati dovoljenje za slovenske oborožene oddelke, ki bi lahko samostojno preganjali izvrševalce teh samovoljnih napadov in umorov.

Več plasti medvojnega dogajanja

O preučevanju nasilja med drugo svetovno vojno na Slovenskem in tudi v Ljubljani je treba poudariti, da so potekali hkrati okupacija, kolaboracija, upor proti okupatorju, revolucija in protirevolucija. V konkretnih oblikah

¹ *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, Knjiga 1, marec 1941–marec 1942*, Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962 (dalje: *Dokumenti ljudske revolucije*), Pismo člana politbiroja CK KPJ Edvarda Kardelja z dne 29. marca 1942 generalnemu sekretarju KPJ Josipu Brozu Titu o položaju v Sloveniji, št. 151, str. 323.

² Boris Mlakar, *Delovanje stražarjev med drugo svetovno vojno*, Dodatek: *Razvoj situacije v ljubljanski provinci*, v: *Ehrlichov simpozij v Rimu*, Celje: Mohorjeva družba Celje, 2002 (dalje: *Razvoj situacije v ljubljanski provinci po spomenici*, ki jo je 1. aprila 1942 dr. Ehrlich izročil italijanskim oblastem), str. 268–278.

delovanja posameznikov se je lahko prepletalo več vidikov hkrati, zato je marsikdaj težko natančno ugotoviti značilnosti delovanja in opredeljevanja posameznika.

Tanka meja med odporniškimi oziroma »narodnoosvobodilnim« ter »revolucionarnim«

V pričujoči študiji izraz »revolucionarno nasilje« pomeni nasilje, ki so ga med drugo svetovno vojno izvajale (para)vojaške oziroma oborožene skupine in odporniške enote pod odločujočim vplivom komunistične partije. Te so v okviru svojega delovanja poleg napadov na okupatorja pogosto izvajale nasilje nad civilnim prebivalstvom, večinoma iz političnih razlogov, deloma tudi kot sredstva za poravnavo osebnih in medsosedskih konfliktov in zamer ter obrekovanja.

Slovenski in jugoslovanski komunisti so namreč z razliko od drugih komunističnih partij v okupiranih državah hkrati z odporom začeli v odporniškem gibanju uveljavljati tudi revolucionarne elemente, zaradi česar je odporništvo dobilo revolucionaren in vse bolj monoliten značaj.³

Kako tanka je bila ločnica med narodnoosvobodilnim bojem in komunistično revolucijo, zelo jasno opozori zgodovinarica Deželak Barič: *»Med okupacijo 1941–1945 se je v Sloveniji vzpostavilo močno odporniško gibanje v okviru Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki ga je vzpodbudila in vodila Komunistična partija Slovenije. Ob odporu okupatorjem je potekala tudi avtentična revolucija, ki je ni mogoče prekriti in prikriti z osvobodilnim bojem, čeprav so bili nosilci obojega lahko iste osebe, torej komunisti. Šlo je predvsem za odločitev KPS, da v okviru oziroma prek protifašističnega boja izvede revolucijo, saj je okupacijo in širšo pripravljenost na odpor proti vsemu, kar je le-ta prinašala, ocenjevala kot edinstveno priložnost za uresničitev revolucionarnih ciljev. Danes lahko rečemo, da brez vojne in okupacije komunistom nikoli ne bi uspel preboj iz povsem marginalne predvojne stranke v edino vladajočo stranko po končani vojni.«*⁴

³ Vida Deželak Barič, *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943*, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007 (dalje: Deželak Barič, *KPS in revolucionarno gibanje*), str. 10.

⁴ Deželak Barič, *KPS in revolucionarno gibanje*, str. 9.

Kdo je izvajal revolucionarno nasilje

Revolucionarno nasilje na obravnavanem območju so povzročile bodisi pripadniki Varnostno obveščevalne službe (VOS), tako imenovani varnostniki, in Narodne zaščite (v mestnem središču Ljubljane) bodisi redne partizanske enote (zlasti na obrobju Ljubljane in njenih predmestjih). Izvrševali so umore – oziroma kot so jih imenovali »likvidacije« – ali »justifikacije« na podlagi odločitve samoooklicanih vosovskih »sodišč«. Ta so bila hkrati preiskovalni in sodni organ, torej še manj legitimne, upravičene ter pravno korektne kot odločitve poznejših tako imenovanih »partizanskih sodišč«, ki tudi ne morejo predstavljati neke pravne varnosti in neodvisnosti sojenja, ampak gre za tipična revolucionarna sodišča, v kolikor je besedo »sodišče« v tem primeru sploh upravičeno uporabljati.⁵

Krajevna opredelitev raziskave

Prikaz žrtev v raziskavi zajema tisto območje današnje Mestne občine Ljubljana, ki je bilo od aprila 1941 pod italijansko okupacijo, severozahodnega dela (Črnuče, Gunclje, Vižmarje, Šentvid, Tacen) ta prispevek ne zajema, ker je bil tam razvoj revolucije zaradi narave nemškega okupacijskega sistema drugačen in je tam revolucionarno nasilje doseglo vrh v letu 1944.

ČASOVNICA REVOLUCIONARNEGA NASILJA V LJUBLJANI MED LETOMA 1941 IN 1945

V prispevku se prikaz revolucionarnega nasilja v Ljubljani omejuje od julija 1941 do novembra 1942. To je čas, ko je bila intenzivnost revolucionarnega nasilja v mestu Ljubljana največja in so bile njegove žrtve večinoma neoboroženi civilisti, saj v tem obdobju v Ljubljani še ni bilo oboroženih oddelkov protirevolucionarne strani oziroma ti še niso začeli delovati.

Druga pomembna časovna točka pri dvigu števila žrtev revolucionarnega nasilja na obravnavanem območju je obdobje neposredno po kapitulaciji Italije septembra in oktobra 1943. Žrtve revolucionarnega nasilja, ki so

⁵ Milko Mikola, *Sodni procesi na Celjskem 1944–1951*, Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 1995, str. 4; glej tudi ARS, AS 1887, Zbirka NOB tiska – periodika, Zoran Polič, Partizanska sodišča, v: *Slovenski partizan*, konec septembra 1943, leto II, št. 4, str. 15, 16.

izvirale iz Ljubljane, niso bile umorjene v Ljubljani, ampak na Dolenjskem ali Notranjskem. Gre za pripadnike vaških straž, ki so konec leta 1942 v strahu pred fizičnim iztrebljenjem z dovoljenjem okupacijskih oblasti organizirale oboroženo samoobrambo pred revolucionarnimi oddelki, ter za predstavnike (staro)jugoslovanske kraljeve vojske v domovini (četniki), ki so delovali pod vodstvom Draže Mihajlovića, ki je bil takrat vojni minister od zaveznikov mednarodno priznane begunske kraljeve vlade v Londonu.

Tretji dvig revolucionarnega nasilja na tem območju predstavlja konec vojne, ko je revolucionarna stran neposredno po zmagi in prevzemu oblasti obračunala zlasti z domobranskimi vojaki, ki so jim jih izročile britanske zasedbene oblasti na avstrijskem Koroškem. Tudi v tem obdobju ljubljanske žrtve niso bile ubite na tem območju, ampak drugod (npr. Kočevski rog, Teharje ...).

1. Ljubljana ob začetku okupacije 1941

Ljubljana je kmalu po okupaciji leta 1941 štela 88 695 prebivalcev. Do sredine leta 1941 je ta številka zelo narasla, in sicer predvsem zaradi priseljavanja beguncev z nemškega okupacijskega ozemlja, delno pa tudi zaradi priključitve vasi Dolnice, Kamna Gorica, Glince in Podutik 2. julija 1941 k Ljubljani. Po podatkih ljudskega štetja z dne 31. julija 1941 je Ljubljana po enih podatkih štela 92 142 prebivalcev in 27 691 gospodinjstev, po drugih podatkih pa 92 523 prebivalcev, 42 325 moških in 50 198 žensk. Bivali so na 6885 km² v 22 551 stanovanjih in v 6916 hišah.⁶ Ocene kažejo, da je do poletja 1941 v Ljubljano pribežalo okrog 13 000 beguncev, predvsem z nemškega okupacijskega področja, torej Gorenjske in Štajerske. Poleg službe so si morali najti domovanja, to pa ni bila lahka naloga.⁷

2. Varnostno-obveščevalna služba Osvobodilne fronte v Ljubljani

Komunistična partija Slovenije je jeseni 1941 prepovedala vsak odpor proti okupatorju izven OF in kot kazen za kršitev tega sklepa vsakomur zagrozila s smrtjo. V istem času, ko je začel VOS operativno delovati, je bil 16.

⁶ Mojca Šorn, *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino 2007 str. 23, 24.

⁷ Prav tam, str. 28.

septembra 1941 namreč sprejet tudi tako imenovani Zaščitni zakon OF; izvršilni organ sklepov tega zakona naj bi bila VOS, ki jo je Centralni komitee KPS ustanovil že avgusta 1941.⁸ To je storila brez vednosti IOOF (izvršilni odbor Osvobodilne fronte), to pa nakazuje poseben partijski interes nad to službo, čeprav se je uradno imenovala »Varnostnoobveščevalna služba Osvobodilne fronte«. Bila je izrazito vezana na partijsko organizacijo in jo je partija skrbno »čuvala« pred drugimi skupinami v OF. VOS je vodil kolegij oziroma centralna komisija VOS, ki so jo sestavljali Zdenka Kidrič, Edo Brajnik, dr. Vito Kraigher in nekaj časa tudi Franc Ravbar. V Ljubljani so se zaščitniki ali varnostniki (vosovci) zbirali v manjše skupine, ki so jih imenovali »borbene grupe«, včasih tudi »sabotažne ali udarne grupe«. Posamezne, predvsem težje akcije so izvrševali borci iz raznih borbenih grup. Prvi borci so bili izključno člani komunistične partije in/ali njenega podmladka SKOJ.⁹ Borbene grupe poleti 1941 še niso imele vojaških štabov, kakršne je imela poznejša Narodna zaščita, ampak so delo borbenih grup vodili v celoti partijski komiteji, še posebej pa je za to delo odgovarjal en član (do dva člana) partijskega komiteja.¹⁰ Marca 1942 se je VOS v Ljubljani razdelila na čete.¹¹

Ukaz za umor nekega posameznika, ki se je v revolucionarnem besednjaku imenoval »likvidacija«, je navadno dobila trojka, in sicer tako, da je eden od trojke moral umor izvesti, druga dva pa sta mu pomagala s tem, da sta opravljala varnostno službo. Za varnostno službo pri kakem bolj pomembnem in teže izvedljivem umoru so bile določene tudi druge trojke, ki pa druga za drugo niso vedele. V predmestju Ljubljane in njeni neposredni okolici je bila izvedba teh začetnih »likvidacij« težavnejša, ker niso imeli dovolj usposobljenih in partijsko vzgojenih »likvidatorjev«. Zato je tam naloga »likvidiranja« prešla na posamezne partizanske enote.¹²

Zaradi pogosto pavšalnih obtožb o »izdajstvih«, ki jih je svojim žrtvam očitala revolucionarna stran, in dejstva, da so bile VOS in partizanske enote še zlasti v začetnem vojnem obdobju hkrati obtoževalni, preiskoval-

⁸ Tamara Griesser Pečar, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*, Mladinska knjiga, Ljubljana, 2007, str. 143.

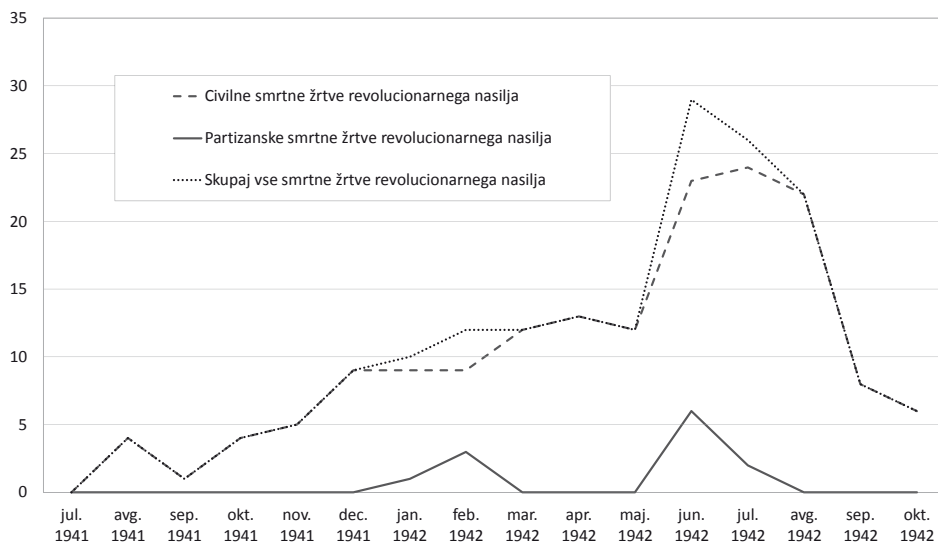
⁹ Ivo Žajdela, Kadrovski temelj za VOS, *Novo Jutro*, št. 5/ 30. april 1991 (dalje: Žajdela, Kadrovski temelj za VOS), str. 4; glej tudi ARS, AS 1931, šk. 721, 302-20/ZA, *Zgodovina VOS, Varnostnoobveščevalna služba Osvobodilne fronte*, str. 1–46.

¹⁰ Žajdela, Kadrovski temelj za VOS, str. 4.

¹¹ ARS, AS 1931, škatla 727, 302-9/ZA, Akcije VOS v Ljubljani, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943.

¹² *Črne bukve, O delu komunistične Osvobodilne fronte proti slovenskemu narodu*, Ljubljana 1944, Reprint, Ljubljana 1990 (dalje: *Črne bukve*), str. 68.

ni, sodni ter izvršilni organ (kar je s stališča sodobnega pravnega varstva popolnoma nedopustno), je mnogokrat težko razločiti, katere od žrtev so bile dejanski sodelavci okupatorja in katere ne. Kot v svojih spominih priznava Albert Svetina - Erno, ki je bil leta 1942 partijski sekretar v zunanjem ljubljanskem okrožju, »je del likvidiranih od VOS res sodeloval z okupatorjem, drugi pa so bili le proti OF in Partiji in se niso strinjali s takojšnjim odporom«. ¹³

Graf 1: Žrtve revolucionarnega nasilja v Ljubljani in okolici glede na vojni status (julij 1941 – oktober 1942)

Žrtve politično motiviranih umorov v ožjem pomenu besede predstavljajo sicer le eno od več kategorij žrtev, ki jih je revolucionarna stran povzročila v obravnavanem obdobju. Seveda pa vsako samovoljno pobijanje prebivalstva in zakonitih oboroženih predstavnikov oblasti, ki zagotavljajo red in mir (orožniki, stražniki) s strani ene od političnih skupin postane takoj tudi politični problem, zato so vse žrtve revolucionarnega nasilja deloma tudi politične, ne glede na to, v katero od kategorij žrtev spadajo. Poleg tega sta vse žrtve revolucionarnega nasilja oziroma njihove sorodnike ne glede na kategorijo povezovala zapostavljanje s strani povojnih komunističnih oblasti in zablembo premoženja, ki so se mu le redki uspeli izogniti.

¹³ Albert Svetina - Erno, *Od osvobodilnega boja do banditizma*, Ljubljana: Nova obzorja, 2011, str. 69.

PREGLED ŠTEVILA ŽRTEV REVOLUCIONARNEGA NASILJA IN NJIHOVA KATEGORIZACIJA OD JULIJA 1941 DO VKLJUČNO OKTOBRA 1942

Na podlagi predstavljenega seznama žrtev je razvidno, da je revolucionarna stran od julija 1941 do konca oktobra 1942 izvedla napade, atentate, ugrabitve ali izvedla kakšno drugo vrsto usmrtitev 207 oseb (Slovencev), od tega je bilo kar 173 oseb tudi ubitih. Med temi je bilo 161 »civilistov«¹⁴ in 12 (nezanesljivih) partizanov ter partizanskih dezertarjev, torej oboroženih pripadnikov revolucionarne strani.¹⁵ Do konca leta 1941 je revolucionarna stran izvedla na obravnavanem območju napade na 35 oseb in pri tem povzročila smrt 23 osebam, v letu 1942 pa je revolucionarna stran v Ljubljani izvedla napade na 180 oseb, od tega je povzročila smrt 160 oseb oziroma do konca oktobra 1942, ki ga zajema naša predstavitev, kar 150. Revolucionarno nasilje na obravnavanem območju je doseglo vrhunec poleti oziroma junija, julija in avgusta 1942, čemur je botrovalo zlasti povečanje nasilja, ki so ga v tistem času povzročale partizanske enote v neposredni okolici Ljubljane, medtem ko je bilo nasilje VOS v mestu Ljubljana največje od marca do junija 1942. Od 173 smrtnih žrtev je bilo 40 žensk, to je 23 %. Med partizanskimi žrtvami revolucionarnega nasilja je žensk kar 50 % (štiri od osmih), med civilistkami pa je delež ženskih žrtev 22,3 % (36 od 161).

Glede na konkretnega povzročitelja smrti žrtev revolucionarnega nasilja lahko ugotovimo, da so približno polovico žrtev revolucionarnega nasilja izvršili pripadniki VOS, približno polovico pripadniki partizanskih enot, tri žrtve pa so povzročili člani ali simpatizerji KPS že v času, ko še ni deloval niti VOS niti partizanske enote.

Če analiziramo smrtne žrtve, ki so jih v Ljubljani povzročili oboroženi pripadniki revolucionarne strani v tem obdobju, bi večino od njih lahko uvrstili v naslednjih nekaj kategorij:

¹⁴ Pod izrazom »civilisti« so v tem članku mišljene osebe, ki niso pripadale oboroženim oddelkom protirevolucije, torej tudi policisti oz. orožniki, ki so bili ubiti med opravljanjem ali zaradi opravljanja svoje službe.

¹⁵ V tem obdobju (septembra 1942) je revolucionarna stran ubila tudi enega pripadnika slovenskih četnikov, ki pa ni bil ubit v Ljubljani, pač pa na Dolenjskem. Če upoštevamo še njega, je bilo tako z ljubljanskega okrožja ubitih 174 oseb. Do konca leta 1942 je revolucionarna stran z območja Ljubljane ubila še dva pripadnika slovenskih četnikov in tri vaške stražarje.

A. Žrtve revolucionarnega nasilja z nerevolucionarne strani

- a) Predvojni policisti, stražniki, orožniki, mestni in državni uradniki;
- b) častniki, vojaki in uradniki bivše kraljeve jugoslovanske vojske;
- c) železničarji, vlakovodje, železniški delavci;
- č) predstavniki politično-strankarskega in sindikalnega življenja v Ljubljani;
- d) predvojni emigranti s Primorske;
- e) dekleta, ki so jim očitali druženje z italijanskimi vojaki;
- f) obrtniki in delavci, ki so opravljali delo na terenu ali imeli veliko stikov z ljudmi;
- g) zajeti interniranci na vlaku pri Verdu, ki se niso želeli pridružiti partizanom.

B. Žrtve revolucionarnega nasilja iz »lastnih vrst«

Sem spadajo partizanski dezertjerji, »nezanesljivi« partizani ter člani OF in disciplinsko kaznovani partizani.

V nadaljevanju omenjamo nekaj konkretnih primerov žrtev iz posameznih kategorij.

A. Žrtve revolucionarnega nasilja z nerevolucionarne strani

a) *Predvojni policisti, stražniki, orožniki, mestni in državni uradniki*

Šlo je za Slovence, ki so bili v teh službah že pred vojno v času Kraljevine Jugoslavije, ki so jih italijanske oblasti zaposlile še naprej in ki so verjetno poznali številne komuniste še iz obdobja pred vojno, zato so se jih komunisti verjetno bali, da jih bodo naznanili okupatorjem ali jih aretirali. Tak primer je vevški orožnik Jožef Sušnik iz Device Marije v Polju, ki je bil ubit že 18. avgusta 1941.¹⁶ Nekateri pa so si nakopali zamero VOS, ker so preveč temeljito raziskovali komunistične zločine in zaganjali komuniste

¹⁶ ZAL, LJU 630, Komunalno podjetje Žale Ljubljana, Sprejemni listi pokojnikov (dalje: ZAL, LJU 630, KPŽ), šk. 226, p. e. 923, št. 693; »Polje, kdo bo tebe ljubil. Teh naših petsto let«, uredil Anton Markelj, Župnija Ljubljana Polje, Ljubljana 1999 (dalje: *Polje, kdo bo tebe ljubil ...*), str. 85; prim. ARS, AS 1781 »Poveljstvo grupe kraljevih karabinerjev Ljubljana«, Uboj orožnika Jožeta Sušnika, fasc. 155/I.

(npr. policijski komisar Kazimir Kukovič, ki ga je VOS ustrelila 8. oktobra 1942).¹⁷

Dejstvo, da je revolucionarna stran najprej začela z »likvidiranjem« te kategorije, priznava tudi nekdanji član vodstva ljubljanske VOS Vito Kraigher na zaslišanju, podanem pred domobransko policijo aprila 1945, in sicer da je »*takojšnje kaznovanje narekovala velika množina denunciantov, ki so jih Italijani sprva za denar in druge ugodnosti dobili med lumpenproletariatom in nižjimi agenti ter bivšimi policijskimi uradniki, da se je zavrl s strahom, ki ga je povzročilo tako kaznovanje nadaljnji razmah denunciantstva*«. ¹⁸

Delno bi vzrokom za poboje oseb iz te kategorije lahko pripisali tudi politično konotacijo, saj je revolucionarna stran oziroma KP do njih gojila dodatno sovraštvo, ker so bili predstavniki meščanskega uradniškega aparata in bi bil z njihovo odstranitvijo po vojni olajšan prevzem oblasti, že med vojno pa se ne bi mogli pridružiti nobeni odporniški skupini, ki bi bila konkurenčna KPS. Mnogi iz te kategorije so po ponesrečenih atentatih postali še večji nasprotniki komunizma in čez čas celo prešli na čelo protirevolucionarnih enot, čeprav jim v času atentata ni bilo mogoče očitati nič konkretnega v tej smeri (npr. predvojni in kasneje šef ljubljanske policije dr. Lovro Hacin).

Tako se umori oseb iz te kategorije pojavijo že avgusta 1941, torej še preden je začela delovati VOS. V to kategorijo poleg že omenjenih policistov Sušnika in Kukoviča sodijo: ustrelitev policijskega stražnika Viktorja Jagodica (10. avgust 1941),¹⁹ umor policijskega stražnika in osebnega varuha takratnega ljubljanskega župana Adlešiča Josipa Koželja (19. 11. 1941),²⁰ težka ranitev nekdanjega stražnika Jožefa Karbitza (24. 11. 1941),²¹ umor bratov Antona in Osvalda Porente iz Zavogelj (30. 11. 1941),²² umor

¹⁷ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943.

¹⁸ ARS, AS 1546, Življenjepisi, šk. 26 (Kra–Kram), Fascikel Vito Kraigher, 1. mapa, Zapisnik s policijskega zaslišanja z dne 24. 4. 1945, str. 5.

¹⁹ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943; ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 226, p. e 923, št. 672.

²⁰ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943; ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 226, p. e. 923, št. 969. V nekaterih dokumentih se napačno uporablja njegovo ime kot »Jožef Karel«.

²¹ ARS, AS 1931, šk. 726, 302-11/ ZA, Spomini in članki o delovanju VOS, Izjava Viktorja Avblja. Krabitz je bil po vojni, aprila 1949, obsojen na smrt z obešanjem kot vojni zločinec.

²² ARS, AS 1781 »Poveljstvo grupe kraljevih karabinjerjev Ljubljana«, šk. 2, fasc. 155/I. V župnijski kroniki DMP še piše, da je bil Osvald vržen v Ljubljanico in pokopan v Sostrem, *Polje, kdo bo tebe ljubil ...*, str. 85.

višjega policijskega uradnika Janka Polaka (5. 1. 1942),²³ umor orožniškega poveljnika Janeza Leniča (28. 1. 1942),²⁴ umor uradnika pri štabu artilerije Franca Ceglarja (18. 4. 1942),²⁵ umor policijskega stražnika Jožeta Habjana (26. 9. 1942),²⁶ ki so ga sicer zadele krogle, namenjene prej omenjenemu Kukoviču.

b) *Častniki, vojaki in uradniki bivše kraljeve jugoslovanske vojske*

Primerov tovrstnih umorov v tem obdobju ni veliko, se je pa partija nekdanjih častnikov kraljeve jugoslovanske vojske skušala znebiti na drug način: marca 1942 jim je poslala po pošti javne pozive za vstop k partizanom, zaradi česar so jih Italijani odpeljali iz Ljubljane in internirali.²⁷ Med primere tovrstnih napadov štejeemo ponesrečeni atentat na generala Leona Rupnika (1. 10. 1941),²⁸ ranitev starojugoslovanskega častnika Franca Brusa (23. 1. 1942)²⁹ in umor nekdanjega uradnika Rupnikovega »štaba za utvrđivanje«
Ivana Šlegla (17. 12. 1941).³⁰

²³ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943, glej tudi: ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 227, p. e. 925, št. 147. Časopis *Slovenec – političen list za slovenski narod* (dalje: *Slovenec*), 11. 1. 1942; *Slovenec*, 5. 1. 1943.

²⁴ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA. Da je bil Lenič ubit, piše časopis *Slovenec*, 1. 2. 1942, str. 2; vir iz VOS ima za njegovim imenom pod rubriko »Likvidacije«
vprašaj; ZAL, LJU 468, Zaplembni spisi, št. 68.

²⁵ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943; ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 227, p. e. 925, št. 549; LJU 468, MLO Ljubljana, Zaplembni spisi, šk. 56. Po mnenju VOS naj bi bil »konfident«.

²⁶ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943. ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 228, p. e. 927, št. 73.

²⁷ Največ žrtev v tej kategoriji je revolucionarna stran povzročila septembra in oktobra 1943, povezanih z dogodki okoli Grčaric, saj so kot člani kraljeve vojske v domovini po kapitulaciji Italije pričakovali skorajšnje izkrcanje anglo-ameriških sil v Istri.

²⁸ Stane Kos, *Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941–1945, I. del.*, Samozaložba: Rim, Boenos Aires, 1984 (dalje: Kos, *Stalinistična revolucija na Slovenskem, I.*), str. 175–178.

²⁹ Stanoval je v Rožni dolini in naj bi se večkrat družil z Italijani, zahajal v kasarno in jim izdajal aktiviste OF. Nanj naj bi bil po nekaterih podatkih izvršen atentat februarja 1942, vendar akcija ni bila uspešna. Brus je ostal živ in je svoje delo nadaljeval, ob kapitulaciji Italije pa je odšel iz Ljubljane, glej: ARS, AS 1931, šk. 726, 302-11/ ZA, Spomini Janeza Režka; glej tudi *Slovenec*, 1. 2. 1942.

³⁰ ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 227, p. e. 924, št. 83. Ivana naj bi vosovci obstrelili in ranili že 13. novembra 1941, kot vzrok likvidacije pa so navedli, da je »gestapovec«, glej: ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943. Iz povojnih pričevanj o tem dogodku glej tudi: ZAL, LJU 468, Zaplembni spisi, šk. 83. Najverjetneje jim je bil moteč, ker je bil pred vojno uradnik pri »štabu za utvrđivanje«, to je graditve vojaške obrambne linije na predvojni jugoslovansko-italijanski (rapalski) meji.

c) *Železničarji, vlakovodje, železniški delavci*

Tudi ta kategorija je bila sorazmerno številčna. Partizani so jih ustrelili, ker so se med opravljanjem službe znašli na njihovem ozemlju, niso spoštovali prepovedi gibanja po železniški progi, so čistili progo oziroma jo vzdrževali. Nekateri iz te kategorije so bili ubiti tudi ob partizanskih napadih na vlake ali ob miniranju proge. Med tovrstne umore štejemo, recimo, ustrelitev železniškega kurjača Leopolda Makšeta (18. 3. 1942),³¹ ustrelitev Karla Šumbergarja iz Spodnjega Kašlja (12. 8. 1942)³² in še nekatere nerazjasnjene primere smrti nekaterih železničarjev.

č) *Predstavniki politično-strankarskega in sindikalnega življenja v Ljubljani*

Ti umori se začenjajo v začetku decembra 1941 z umorom mladega liberalca Franca (Faunuša) Emmerja (4. 12. 1941),³³ nadaljujejo sredi decembra z umorom socialdemokrata in sindikalista Vinka Vrankarja (11. 12. 1941)³⁴ in se stopnjujejo z umorom vodilnega slovenskega liberalca in industrialca Avgusta Praprotnika (20. 2. 1942).³⁵ Z umoroma študentov Franca Župca³⁶ in Jaroslava Kiklja³⁷ sredi marca 1942 ter umoroma univerzitetnega profesorja in voditelja stražarjev dr. Lamberta Ehrlicha³⁸ ter tesnega Koroščevega sodelavca Iva Peršuha³⁹ konec maja 1942 dogajanje močno odjekne tudi v katoliškem političnem taboru. Po trimesečni prekinitvi se tovrstni politično motivirani umori nadaljujejo avgusta 1942 z umorom sindikalista (krščanskega socialista, SLS) Fortunata Majdiča v rokodelskem domu

³¹ ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 227, p. e. 925, št. 422; *Črne bukve*, str. 149; ZAL, LJU 468, Zaplembni spisi, šk. 68.

³² »Polje, kdo bo tebe ljubil...«, str. 86.

³³ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA; ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 226, p. e. 924, št. 44. Ubili so ga zato, ker je začel z organiziranjem upora proti okupatorju izven komunistične OF.

³⁴ ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 226, p. e. 924, št. 58. VOS ga je ubila zato, ker je kot socialni demokrat odklanjal OF.

³⁵ ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 227, p. e. 925, št. 319; *V znamenju Osvobodilne fronte. Dokazila o grozodejstvih komunizma v Ljubljanski pokrajini*«, Samozaložba: 1943, Ljubljana (dalje: *V znamenju OF*), str. 30.

³⁶ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA.

³⁷ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA.

³⁸ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-10/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943. Glej tudi Komunique VOS o Ehrlichovem umoru v *Slovenskem poročevalcu*, leto III, šte. 22, 2. junij 1942.

³⁹ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-10/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943, ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 227, p. e. 925, št. 702.

v Ljubljani (25. 8. 1942)⁴⁰ in dosežejo vrh sredi oktobra 1942 z umorom nekdanjega bana dr. Marka Natlačena (13. 10. 1942),⁴¹ ki je bil osrednja osebnost medvojnega SLS v domovini. V to kategorijo nasilja bi poleg pravkar naštetih šteli še: ponesrečeni atentat na člana Slovenske legije Toneta Martinjaka (3. 1. 1942),⁴² ponesrečeni atentat na člana študentske organizacije v Ljubljani Lončariča (20. 3. 1942),⁴³ ugrabitev ter umor Franceta Jakoša iz Bizovika, Franceta Jakoša st. in Franca Jakoša ml. iz Dobrunj, Milka Cankarja ter Ivana Pavčiča iz Dobrunj sredi maja 1942,⁴⁴ ugrabitev in umor telovadnega učitelja Cirila Lipovca in njegove (noseče) žene Hedvike (23. 8. 1942),⁴⁵ umor podžupana v Polju pri Ljubljani Feliksa Pogačnika in njegove (noseče) žene Marije iz Zg. Kašlja pri Polju, v začetku avgusta 1942.⁴⁶

Omenimo pa naj še smrt duhovnika Huberta Leilerja, ki velja za prvo duhovniško žrtev revolucionarnega nasilja na Slovenskem, ki pa je bil zadet v navzkrižnem streljanju med nekim bežečim vosovcem in italijanskimi vojaki in je čez nekaj časa umrl v bolnišnici.⁴⁷

d) *Predvojni emigranti s Primorske*

Gre za zavedne Slovence, ki so v času med obema vojnama zaradi fašističnega pritiska na Primorskem emigrirali v Kraljevino Jugoslavijo in so bili ob italijanski okupaciji edini na tem območju, ki so znali italijansko, zaradi česar so se verjetno pogovarjali z okupatorskimi italijanskimi vojaki. To je pri VOS vzbujalo vtis kolaboracije z Italijani. Takšni primeri so, recimo, umor krovca Kristjana Birse avgusta 1941,⁴⁸ ne povsem pojasnjene okoli-

⁴⁰ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943.

⁴¹ Kos, *Stalinistična revolucija na Slovenskem I.*, str. 175–178.

⁴² Kos, *Stalinistična revolucija na Slovenskem I.*, str. 176.

⁴³ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA.

⁴⁴ *Slovenec*, 25. 3. 1943, str. 3; *Slovenec*, 1. 10. 1942, str. 3.

⁴⁵ Kos, *Stalinistična revolucija na Slovenskem I.*, str. 193; ZAL, LJU 468, Zablembni spisi, šk. 66. Iz zablembnih spisov izhaja, da sta umorjena zapustila mladoletnega sina, za katerega je po smrti staršev skrbela njegova teta Ivanka Lipovec.

⁴⁶ Janez Grum, Ustanovitev Vaške straže pri D. M. v Polju, v: *Zaveza*, št. 47, december 2002, str. 93; ZAL, LJU 468, Zablembni spisi, šk. 76.

⁴⁷ ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 227, p. e. 925, št. 444; *Slovenec*, 25. 3. 1942, str. 2. Palme mučeništva, str. 71; Primerjaj *Kri mučencev*, Ljubljana 1944, str. 7, 8; ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS-a v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS-a v Ljubljani 1941–1943.

⁴⁸ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/Z; Razvoj situacije v Ljubljanski provinci po spomenici, ki jo je 1. aprila 1942 dr. Ehrlich izročil italijanskim oblastem. Prim. ARS, AS 1781 »Poveljstvo grupe kraljevih karabinjerjev Ljubljana«, šk. 2, Umor Kristana Birse, avgust 1941, fasc. 155/I; ZAL, LJU 468, Zablembni spisi, šk. 54. VOS ga je sumila, da je »agent OVRE« zaradi dejstva, da je bil Primorec oz. Goričan in je znal italijansko.

ščine smrti zakoncev Čuk iz Podutiške ulice v ljubljanskih Kosezah sredi aprila 1942.⁴⁹

e) *Dekleta zaradi druženja z italijanskimi vojaki*

Gre za dekleta, ki so jim bili italijanski vojaki všeč in so se začela sestajati z njimi. Nekatere od njih je partija oziroma VOS s pridom uporabila za vohunjenje, tiste, ki niso hotele (več) sodelovati, so po navadi umorili in jih razglasili za »vlačuge«. V to kategorijo sodijo: umor Branke Gregorič februarja 1942,⁵⁰ umor Brede Hvale aprila 1942,⁵¹ umor Minke Dovč junija 1942.⁵²

f) *Obrtniki in delavci zaradi dela na terenu ali veliko stikov z ljudmi*

Te osebe so morda preveč govorile ali so jih sumili, da preveč vedo o gibanju in delovanju članov VOS ali OF, zato so se bali, da jih bodo izdale. To je bilo zlasti nevarno za poklice, ki so bili veliko v stiku z ljudmi ali so zaradi svojega veliko hodili po terenu. V ta sklop bi šteli: umor kleparja Ivana Notarja v začetku oktobra 1942,⁵³ umor kleparja Alojza Derganca sredi novembra 1941,⁵⁴ umor krojaškega mojstra Valterja Jarca (10. 12. 1941),⁵⁵ umor dimnikarja Antona Nemca konec decembra 1941,⁵⁶ umor

⁴⁹ ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 227, p. e. 925, št. 550, 551, 552. Lenart in Evgenija sta bila ubita ponoči v domači hiši, hčerka Vanda pa je za posledicami ran umrla ob 6.30 zjutraj v ljubljanski bolnišnici. V časniku *Slovenec* je bil objavljen napačen podatek, da so bili Lenart, Evgenija in Vanda Čuk zgolj ranjeni; glej: *Slovenec*, 23. 4. 1942, str. 2.

⁵⁰ *Slovenec*, 23. 4. 1942, str. 2. Vir iz VOS pa poroča, da se je omenjeni umor zgodil marca 1942, ko so vosovci v baraki v Mostah s »hladnim orožjem zabodli italijansko vlačugo in denunciantko Gregorčičevo. V tej akciji so nameravali podobno storiti še z dvema njenima prijateljicama, vendar ju takrat ni bilo doma«. Glej: ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943; ARS, AS 1931, šk. 726, 302-11/ZA, Spomini in članki o delovanju VOS, sestavek Jože Šiška - Luka: Nekaj podatkov o borbi Ljubljane v letih 1941–1943, str. 6.

⁵¹ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS, Justifikacije, 302-10 /ZA. VOS jo je obtoževala, da je »italijanska denunciantka in vlačuga«.

⁵² Majda Lampič, »Kako se je začelo v Stožicah«, v: *Zaveza*, št. 80, marec 2011, str. 45, 46.

⁵³ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943. Po nekaterih podatkih naj bi se atentat zgodil 29. 9. 1941, vendar je v pogreb-nem listu datum smrti zapsan 4. 10. 1941, ker je omenjeni umrl šele nekaj dni po napadu v bolnišnici; glej: ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 226, p. e. 923, št. 813.

⁵⁴ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Razvoj situacije v Ljubljanski provinci po spomenici, ki jo je 1. aprila 1942 dr. Ehrlich izročil italijanskim oblastem; *V znamenju OF*, str. 29; ZAL, LJU 468, Zaplembni spisi, šk. 57.

⁵⁵ ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 226, p. e. 924, št. 63.

⁵⁶ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Razvoj situacije v Ljubljanski provinci po spomenici, ki jo je 1. aprila 1942 dr. Ehrlich izročil italijanskim oblastem.

pekovskega pomočnika Janeza Novaka (23. 1. 1942),⁵⁷ ustrelitev brivskega mojstra Franca Rožiča, umor brivskega pomočnika Zvonka Pliverića januarja 1942,⁵⁸ ustrelitev električarja Antona Urbančiča (1. 2. 1942),⁵⁹ umor mehanika in šoferja Vinka Trampuža sredi marca 1942,⁶⁰ ustrelitev krojaškega vajenca Antona Brajerja iz Prul konec marca 1942,⁶¹ ustrelitev šoferja Ivana Puclja konec marca 1942,⁶² umor trafikantke Marije Longer z Brega ob Ljubljani v začetku aprila 1942,⁶³ in umor fotografa Janeza Polšeta z Ježice konec marca 1942.⁶⁴

g) Zajeti na vlaku pri Verdu

Dne 5. ali 6. julija so partizani ob zori odvedli zajete civiliste, ki so jih pred dobrim tednom zajeli na vlaku pri Verdu. Peljali so jih med Krimom in vasico Planinca pri Preserju, tam postrelili in zmetali v brezno.⁶⁵ Med njimi so bili naslednji Ljubljčančani, zlasti iz Bežigrada in Zelene jame: **Lado Cvern**, **Janez Por** (sin peka, trgovski pomočnik), **Milan Gaberščik** (uradnik), **Gabriel Gaberc** (dijak),⁶⁶ brata **Vinko Hmelak** in **Milko Hme-**

Glej tudi ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 227, p. e. 924, št. 125; Prim: AS 1781 »Poveljstvo grupe kraljevih karabinerjev Ljubljana«, šk. 2, fasc. 155/I. Iz slednjega vira je razvidno, da je omenjeni dobil štiri strele v hrbet in enega v spodnji del telesa. Rojen je bil v Pograjah na Primorskem, star je bil 21 let, stanoval pa je na Sv. Petra cesti 79 v Ljubljani. Karabinerji so ga našli ustreljenega ob draveljskem pokopališču 28. 12. 1941 ob 8. uri zjutraj.

⁵⁷ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943; ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 227, p. e. 925, št. 231; *Slovenec*, 1. 2. 1942, str. 2. Dolžili so ga, da je »izdajalec«.

⁵⁸ Po podatkih VOS je bil frizer in naj bi bil »denunciant«. Glej: ARS, AS 1931, p. e. 925, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943; prim. *Slovenec*, 1. 2. 1942, str. 2.

⁵⁹ ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 227, p. e. 925, št. 250.

⁶⁰ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943. ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 227, p. e. 925, št. 451. ZAL, LJU 468, Zaplembni spisi, šk. 83. Obtoževali so ga, da naj bi bil »izdajalec«.

⁶¹ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Razvoj situacije v Ljubljanski provinci po spomenici, ki jo je 1. aprila 1942 dr. Ehrlich izročil italijanskim oblastem; ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 227, p. e. 925, št. 451.

⁶² ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 227, p. e. 925, št. 471.

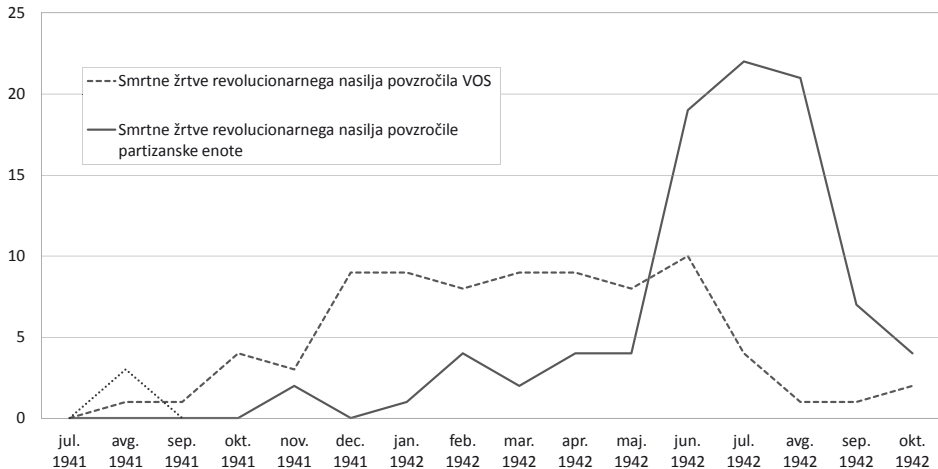
⁶³ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943; ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 227, p. e. 925, št. 486; Marija Stanonik, *Bela Ljubljana, zgodbe iz slovenske prestolnice*, Ljubljana: Kmečki glas, 2001, str. 48.

⁶⁴ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943. V tem dokumentu se sicer omenja priimek Novak in ne Povše, kar pa je verjetno napaka; ZAL, LJU 468, Zaplembni spisi, šk. 75.

⁶⁵ »11 fantov iz Bežigrada in Zelene jame v Iški pomorjenih«, *Domoljub*, 28. 4. 1943 (letnik 56, št. 17), str. 3.

⁶⁶ ZAL, LJU 468, Zaplembni spisi, šk. 59.

lak (oba študenta, sicer pa sinova ljubljanskega trgovca), Ernest Jelinčič, Klemenčič Martin (študent), Svetoslav Ivan Peruzzi (delavec) in Dušan Oblath (sin trgovca).⁶⁷ Omenjata pa se še dve žrtvi s tega vlaka iz Ljubljane, in sicer Janez Šalehar iz Ljubljana Moste⁶⁸ in katoliški sindikalist Julij Arčon, ki naj bi ga partizani 7. julija 1942 ubili v bližini Zal pri Cerknici.⁶⁹

Graf 2: Žrtve revolucionarnega nasilja v Ljubljani in okolici glede na povzročitelja smrti, (julij 1941–oktober 1942)

B. Partizanski dezertjerji, »nezanesljivi« partizani in disciplinsko kaznovani partizani

Umorjene iz te kategorije delimo na tiste, ki so bili partizani in so jih kot take »likvidirali« partizani sami, in na tiste, ki so bili civilisti in so bili bodisi nekdanji partizani prebežniki bodisi nekdanji oziroma politično neprimerni člani OF. Partizani so (bataljon Ljube Šercerja) 8. junija 1942 najverjetneje v Krimski jami ubili tri partizanke in enega partizana iz Ljubljane, ki so jih prej zaradi kršenja discipline pred partizanskim »sodiščem« obsodili na smrt s streljanjem; to so bili: 17-letna Fani Anžur, 21-letna Olga Janežič,⁷⁰ 35-letna Vida Mažgon in 21-letni Miro Pezdir,

⁶⁷ Domoljub, 28. 4. 1943 (let. 56, št. 17), str. 3, Seznam žrtev v Krimski jami, spletna stran www.geocities.ws/siorli/krimska_jama.htm, vpogledano 11. 2. 2015. (dalje: Spletna stran »Krimska jama«); Med njimi sta bila tudi študent Anton Petkovšek iz Borovnice in J. Petek iz Logatca.

⁶⁸ Pripet originalni časopisni članek Grobovi tulijo, na spletni strani: <https://twitter.com/miran777/status/486892650688421889>, vpogledano dne 27. 2. 2015.

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ ZAL, LJU 468, Zaplembni spisi, šk. 61.

politkomisar 5. čete Šercerjevega bataljona,⁷¹ ter še dva partizana, Milana N. in Lojzeta N., ki najverjetneje nista bila iz Ljubljane. V to kategorijo žrtev iz istega obdobja (junij in julij 1942) bi iz Ljubljane šteli še partizane: Hermana Rakovca,⁷² Lojzko Sajovic (15. 7. 1942),⁷³ Toneta Čokana (konec junija 1942)⁷⁴ in Marjana Zajca (1. 7. 1942).⁷⁵

Med ubite partizanske dezertarje štejemo: Antona Jezerška (11. 1. 1942),⁷⁶ Svojmirja Ronerja (11. 1. 1942),⁷⁷ Jožefa Špicerja (18. 1. 1942),⁷⁸ Janeza (Ivana) Šušteršiča (18. 2. 1942),⁷⁹ Aljoza Žaklja (20. 2. 1942).⁸⁰ Ker so bili ubiti januarja in februarja, gre sklepati, da so dezertitali zaradi slabih življenjskih pogojev po gozdovih v izredno hudi zimi 1941/42. Med ubite člane OF v tej kategoriji pa bi šteli Ludvika in Cveta Hvastjo.⁸¹

Zgodilo se je, da so se zaradi velike konspiracije, pa tudi nekaterih osebnih lastnosti sodelavcev VOS, med njimi samimi začela pojavljati trenja, nesoglasja, nezaupanja in sumničenja, ki so povzročila tudi medsebojna obračunavanja. Nekdanji član VOS Janez Vipotnik – v spominskih zapisih iz okoli leta 1950 – tako navaja primer nekega »tov. Mirka«, ki je bil vodja ene od grup VOS, s katerim so imeli v grupi neprestane težave. Kot navaja Vipotnik: »je bilo tovarišu Mirku neštetokrat rečeno naj gre v partizane in

⁷¹ Seznam žrtev v Krimski jami, spletna stran »Krimska jama«; ARS, AS 1852 »*Grupe odredov in odredi grup slovenskih partizanskih čet*«, šk. 3, Prva četa bataljona Ljuba Šercerja, Naredba (Smrtna obsodba) Štaba 1. bataljona Ljube Šercerja, z dne 8. junija 1942. Na smrt so jih obsodili »po Partizanskem zakonu in v interesu borbenih nalog bataljona Ljuba Šercerja zaradi zanemarjanja vojaških dolžnosti in nemoralnega življenja, kar je kvarno vplivalo na moralo in disciplino v enoti«.

⁷² Seznam žrtev v Krimski jami, Spletna stran »Krimska jama«.

⁷³ Seznam žrtev v Krimski jami, Spletna stran »Krimska jama«.

⁷⁴ France Pibernik, Tone Čokan, v: *Zaveza*, št. 23, december 1996, str. 40–44.

⁷⁵ Seznam žrtev v Krimski jami, Spletna stran »Krimska jama«.

⁷⁶ ARS, AS 1931, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943, glej tudi ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 227, p. e. 925, št. 188. VOS ga je obtoževala, da je »denunciant in deserter«.

⁷⁷ Kos, *Stalinistična revolucija na Slovenskem I.*, str. 175–178. Po podatkih VOS so ju ubili, ker naj bi bila »izsiljevalca denarja za OF«. Glej: ARS, AS 1931, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943; glej tudi ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 227, p. e. 925, št. 174.

⁷⁸ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943.

⁷⁹ ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 227, p. e. 925, št. 323; FSP 2, str. 57.

⁸⁰ Kos, *Stalinistična revolucija na Slovenskem I.*, str. 176.

⁸¹ *Slovenski poročevalec 1938, 1941*. Ponatis *Slovenskega poročevalca* iz let 1938 in 1941, informacijskega vestnika Osvobodilne fronte, Slovenski knjižni zavod v Ljubljani: Ljubljana, 1951, Obvestilo z dne 30. december 1941, leto II., št. 32, str. 237. Ubili so ju zato, ker naj bi izsiljevala denar v imenu OF.

trikrat ga je že čakala zveza, toda vedno se je izgovarjal, da zveze ni. Nikakor mu ni bilo všeč, da bi zapustil Ljubljano tako, da je stvar postajala sumljiva. Poleg tega so bile po sredi tudi neke malverzacije z denarjem. Tako so ga nekega dne popoldan povabili Štefan, Silvo in Hrast in še nekdo v Tivoli, kjer so ga ustrelili in ga zvrnili v jarek pod klopjo, nanj pa nateptali z nogami zemlje nad jarkom. Verjetno je še danes tam.»⁸²

Napadi VOS na okupatorja, okupatorjeve smrtne žrtve v Ljubljani

Dosedanji pregled je prikazal žrtve revolucionarnega nasilja med Slovenci, zato naj za primerjavo navedemo, koliko žrtev je revolucionarna stran povzročila med okupatorskimi vojaki. Če se osredotočimo na Ljubljano znotraj bodoče žice, ugotovimo, da je revolucionarna stran v obravnavanem obdobju ubila osem okupatorjevih oseb, od tega tri vojake, tri italijanske policijske agente, enega šoferja nemške razmejitvene komisije in eno italijansko fašistko. Naj navedemo nekaj primerov.

Julija 1941 je skupina 12 mladincev, oborožena s puškomitraljezom in puškami, napadla italijansko patroljo v bližini igrišča Panonija na Večni poti v Ljubljani. Patrolja ni nudila organiziranega odpora in je bila razbita. O številu žrtev med Italijani vir ne poroča.⁸³ Italijanski viri poročajo, da je 29. julija 1941 neznanec s strelom iz pištole v Ljubljani ob 22.10 ubil 37-letnega šoferja nemške delegacije za razmejitev med Nemčijo in Italijo Jožefa Rebensteina.⁸⁴ Po virih VOS sta bila 4. 11. 1941 pri artilerijski kasarni ubita dva italijanska agenta,⁸⁵ vendar je točen datum te akcije 25. oktober 1941, ko so ob 21.30 zvečer na Topniški ulici v Ljubljani ubili italijanska policijska agenta Giovanija Orobono in Angela Podestata.⁸⁶ Dne 20. decembra 1941 so vosovci vrgli na urad mladinske fašistične organizacije (GILL) dve bombi, čez en teden pa še na gostilniške prostore na Tržaški cesti 95 na obedujoče italijanske agente in enega ranili. Dne 15. februarja je bil pred

⁸² ARS, AS 1931, šk. 726, 302-11/ZA, Spomini in članki o delovanju VOS, sestavek: Janez Vipotnik Spomini: Prepis I. dela do odhoda v partizane, str. 15.

⁸³ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943.

⁸⁴ ARS, AS 1781 »Poveljstvo grupe kraljevih karabinjerjev Ljubljana«, Umor Nemca Rebenstein Giuseppeja«, šk. 2, fasc. 155/I.

⁸⁵ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943.

⁸⁶ ZAL, LJU 630, KPŽ, šk. 226, p. e. 923, pogrebni list št. 878, pogrebni list 879; AS 1781 »Poveljstvo grupe kraljevih karabinjerjev Ljubljana«, šk. 2, fasc. 155/I.

vladno palačo v Ljubljani ustreljen italijanski karabinjer. Vosovci so 22. 2. 1942 na Vodnikovi cesti napadli dva italijanska vojaka, vendar o smrtnih žrtvah ne poročajo.⁸⁷ Na veliki petek 4. aprila 1942 so ob reševanju voditeljice VOS Zdenke Kidrič iz zapora smrtno ranili italijanskega stražarja Giuseppa Firobelija, ki je za posledicami ran v bolnišnici kmalu nato umrl. 1. junija 1942 (po podatkih pogrebnega zavoda Žale 2. junija) so na Vodnikovi cesti vosovci ustrelili fašističnega oficirja Nicola Zitta.⁸⁸ 10. junija 1942 je bomba, ki so jo odvrgli vosovci na gostilno Novi svet, ubila italijansko fašistko Ariello Rea. Poleti 1942 so vosovci na Jernejevi ulici v Šiški ubili ovrovca (OVRA) Pollistrela.⁸⁹

Za primerjavo naj navedemo, da je revolucionarna stran v tem času na istem območju umorila okoli 80 Slovencev.

Graf 3: Narodna pripadnost žrtev revolucionarnega nasilja v Ljubljani znotraj bodeče žice (julij 1941–oktober 1942)

SKLEP

V prvem obdobju okupacije je KPS v Ljubljani preko OF in zlasti njene VOS delovala kot »država v državi«, saj je spomladi 1942 po Kardeljevih navedbah »Varnostna služba prišla na tako dober glas, da se tisti, ki ga je vzela na muho, ne more rešiti /.../ in da so Slovenci menda edini narod v

⁸⁷ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943.

⁸⁸ *Slovenec*, 4.6. 1942, letnik 70, številka 127a, str. 1, 2.

⁸⁹ ARS, AS 1931, šk. 727, Akcije VOS v Ljubljani, 302-9/ZA, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943.

*Evropi, ki ima svojo belo emigracijo že v času, ko je sama na oblasti».*⁹⁰ Te Kardeljeve navedbe potrjuje tudi naša raziskava, saj je bilo v tem obdobju nasilje odporniško-revolucionarne strani uperjeno v glavnem proti slovenskemu prebivalstvu in le delno proti okupatorjem. Tako je v mestu Ljubljana razmerje med od revolucionarne strani pobitimi Slovenci in okupatorjevimi vojaki v tem obdobju znašalo celo 1 : 10 na račun Slovencev.

Na podlagi zgoraj predstavljenih dejstev je razvidno, da je revolucionarna stran od julija 1941 do konca oktobra 1942 izvedla napade, atentate ali ugrabitve na 207 oseb, od tega je bilo kar 173 oseb tudi ubitih. Med temi je bilo 161 civilistov oziroma nevojaških oseb ter 12 partizanov ter partizanskih dezerterjev. Čeprav je revolucionarna stran skoraj vsem žrtvam pripisovala kot razlog za usmrtitev »izdajstvo«, pa je na podlagi pregledanih arhivskih virov le za približno desetino primerov mogoče z gotovostjo trditi, da je šlo za upravičena ali dokazljiva izdajstva, precej je bilo tudi »preventivnih« usmrtitev. Pri določenem segmentu žrtev je šlo tudi za izrazito politično-ideološke razloge za njihovo usmrtitev, saj je z njihovo eliminacijo že med vojno partija skušala monopolizirati boj proti okupatorju in s tem posredno doseči tudi povojni prevzem oblasti; v ta sklop bi prišteli okoli 20 % žrtev. Okoli 10 % je tudi žrtev partizanov ali simpatizerjev revolucionarne strani, ki jih je ta stran usmrtila bodisi zaradi dvomov o njihovi zanesljivosti bodisi zaradi kršenja discipline v bojnih enotah.

Od konca leta 1942 do jeseni 1943 zaradi ustanovitve Ljubljanske varnostne straže in vaških straž v obljubljskih vaseh revolucionarno nasilje na tem območju močno upade, ponovni višek doseže septembra in oktobra 1943, ko partizanske enote obračunajo z vaškimi stražami in četniki, tretji vrhunec revolucionarnega nasilja pa predstavlja konec vojne in obračun s pripadniki slovenskega domobranstva.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

AS 1546, Življenjepisi, šk. 26, (Kra–Kram), fasc. Vito Kraigher, 1. mapa.

⁹⁰ *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, Knjiga 1, marec 194–marec 1942*, Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962 (dalje: *Dokumenti ljudske revolucije*), Pismo člana politbiroja CK KPJ Edvarda Kardelja z dne 29. marca 1942 generalnemu sekretarju KPJ Josipu Brozu Titu o položaju v Sloveniji, št. 151, str. 323.

AS 1781, šk. 2, Poveljstvo grupe kraljevih karabinjerjev Ljubljana.

AS 1785, šk. 7, Poveljstvo notranje čete kraljevih karabinjerjev Ljubljana.

ARS, AS 1887, Zbirka NOB tiska – periodika, Zoran Polič, Partizanska sodišča, v: *Slovenski partizan*, konec septembra 1943, leto II, št. 4.

AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (1918–2004)

– škatla 702, 300-7/ZA, Poročila o likvidaciji be-ga na Ježici;

– škatla 726, 302-11/ ZA, Spomini in članki o delovanju VOS;

– škatla 727, 302-9/ZA, Akcije VOS v Ljubljani, Pregled akcij VOS v Ljubljani 1941–1943.

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL)

ZAL, LJU 630, Komunalno podjetje Žale, šk. 226, 227, 228, 234.

ZAL, LJU 468, Mestni ljudski odbor Ljubljana (MLO Ljubljana), Zaplembni spisi, šk. 36–87.

Objavljeni arhivski viri

Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, Knjiga 1, marec 1941–marec 1942, Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962.

Časopisi

Domoljub, 28. 4. 1943, letnik 56, št. 17.

Slovenski poročevalec 1938, 1941. Ponatis Slovenskega poročevalca iz leta 1938 in 1941, informacijskega vestnika Osvobodilne fronte, Ljubljana 1951.

Slovenski poročevalec, Leto III, štev. 22, z dne 2. junija 1942.

Slovenec – političen list za slovenski narod (www.dlib.si).

Slovenec, letnik 70, številka 8a, 11. januarja 1942.

Slovenec, letnik 70, številka 26, 1. februarja 1942.

Slovenec, letnik 70, številka 93a, 23. aprila 1942.

Slovenec, letnik 70, številka 127a, 4. junija 1942.

Slovenec, letnik 70, številka 22a, 1. oktobra 1942.

Slovenec, letnik 71, številka 3a, 5. januarja 1943.

Slovenec, letnik 71, številka 6a, 25. marca 1943.

Literatura

Črne bukve, *O delu komunistične Osvobodilne fronte proti slovenskemu narodu*. Ljubljana 1944. Reprint Ljubljana 1990.

Vida Deželak Barič, *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943*. Ljubljana 2007.

Enciklopedija Slovenije. Knjiga 13. Ljubljana 1999.

Tamara Griesser Pečar, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945, okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*. Ljubljana 2007.

Janez Grum, Ustanovitev Vaške straže pri Devici Mariji v Polju (1). *Zaveza*, št. 47, december 2002, str. 92–95.

Stane Kos, *Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941–1945*. I. del., Rim, Buenos Aires 1984.

Majda Lampič, Kako se je začelo v Stožicah I. *Zaveza*, št. 80, marec 2011, str. 41–46.

Boris Mlakar, Delovanje stražarjev med drugo svetovno vojno – Dodatek k Ehrlichovi spomenici: Razvoj situacije v ljubljanski provinci. *Ehrlichov simpozij v Rimu*. Celje 2002, str. 268–278.

Milko Mikola, *Sodni procesi na Celjskem 1944–1951*. Celje 1995.

France Pibernik, Tone Čokan. *Zaveza*, št. 23, december 1996, str. 40–44.

Marija Stanonik, *Bela Ljubljana, zgodbe iz slovenske prestolnice*. Ljubljana 2001.

Albert Svetina – Erno, *Od osvobodilnega boja do banditizma*. Ljubljana 2004.

Mojca Šorn, *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*. Ljubljana 2007.

V znamenju Osvobodilne fronte. Dokazila o grozodejstvih komunizma v ljubljanski pokrajini, Ljubljana: Samozaložba, 1943.

Ivo Žajdela, Kadrovski temelj za VOS. *Novo Jutro*, št. 5, 30. april 1991, str. 4–7.

Ivo Žajdela, *Zasuta usta: začetek komunistične revolucije v Sloveniji leta 1941 in 1942*. Ljubljana 1996.

Elektronski viri

Seznam žrtev v Krimski jami: www.geocities.ws/siorli/krimska_jama.htm.

»Grobovi tulijo«: <https://twitter.com/Miran7777/status/485786992773709824>.

THE INTERWAR REVOLUTIONARY VIOLENCE IN LJUBLJANA IN THE YEARS 1941 AND 1942

Summary

The article tries to present the, until now, only briefly researched events in the interwar and occupied Ljubljana in the years 1941 and 1942 – it tries to present the revolutionary violence. This was the period in which the Slovene Communists Party (*Komunistična partija Slovenije*) in Ljubljana used the “Liberation Front of the Slovene Nation” (“*Osvobodilna fronta*”) (OF) and its “executive” Security and Intelligence Office (*Varnostno-obveščevalna služba*) (VOS) to act as a “*state within a state*”, and a period in which the citizens’ everyday lives were, considering the almost daily attacks of the armed revolutionary divisions (the Security and Intelligence Office security guards and Partisans) on civilians, made even harder.

On the basis of archive materials and other literature the treatise presents the number of victims and the timeline of the revolutionary violence in Ljubljana in the period between July 1941 and the end of October 1942, for this is the period in which there haven’t been any active armed anti-revolutionary divisions (village militias and the Ljubljana security guards) yet.

The above mentioned facts show that in the period between July 1941 and the end of October 1942 the revolutionary party conducted attacks on, assassinations or kidnappings of 207 individuals, of which 173 were also killed until the end of October 1942. 161 of them were civilians or not a military members, 12 were Partisans and Partisan deserters.

90 (53%) of these 173 victims of the revolutionary violence in Ljubljana and its surroundings were in this period killed by the Partisan divisions, 80 (47%) were killed by the Security and Intelligence Office members. Three victims were killed by the communists even before the Security and Intelligence Office or the Partisans were active. The latter were active in the city centre or in the area within the barbed wire; in the suburbs of Ljubljana and in the villages right at the outskirts of the city (outside the barbed wire) the revolutionary violence was executed by the Partisan divisions.

Looking at Ljubljana within the barbed wire we can determine that in the discussed period the revolutionary party killed eight members of the occupying forces: three soldiers, three Italian police agents, a driver of the German Boundary Commission, and one Italian female Fascist. Just as a comparison let us state that in the same time and in the same area around 80 Slovenes were killed by the revolutionary party.

DIE REVOLUTIONÄRE GEWALT IN LJUBLJANA/LAIBACH IN DEN JAHREN 1941 UND 1942

Zusammenfassung

Der Artikel versucht, die bisher nur wenig recherchierten Zwischenkriegszeitereignisse in okkupiertem Ljubljana/Laibach in den Jahren 1941 und 1942 vorzustellen, d.h. die revolutionäre Gewalt zu erklären. Es handelt sich nämlich um eine Zeit, in der die Kommunistische Partei Sloweniens (*Komunistična partija Slovenije*) in Ljubljana/Laibach durch die „Befreiungsfront“ („*Osvobodilna fronta*”) (OF) und ihr „exekutives“ Sicherheits- und Geheimdienst (*Varnostno-obveščevalna služba*) (VOS) als ein „*Staat im Staate*“ aktiv war und um eine Zeit, in der das Alltagsleben der Menschen wegen der fast täglichen Angriffen

der bewaffneten revolutionären Einheiten (Wächter des Sicherheits- und Geheimdienstes sowie Partisanen) auf die Zivilbevölkerung noch schwerer war.

Der Artikel stellt auf der Basis der Archivadokumente und anderer Literatur die Zahl der Opfer und den Zeitplan der revolutionären Gewalt in Ljubljana/Laibach in der Zeit von Juli 1941 bis zum Ende Oktober 1942 dar, als es auf diesem Gebiet noch keine aktiven bewaffneten antirevolutionären Einheiten (Dorfwachen und Ljubljanaer/Laibacher Sicherheitswache) gab.

Auf der Grundlage der oben genannten Tatsachen ist ersichtlich, dass die revolutionäre Seite zwischen Juli 1941 und Ende Oktober 1942 Angriffe und Attentate auf oder Entführungen von 207 Personen ausübte, von denen bis Ende Oktober 1942 sogar 173 ermordet wurden. Unter denen waren 161 Zivilisten bzw. keine Angehörigen der Streitkräfte, sowie 12 Partisanen und Partisanen-Deserteure.

Unter den Opfern der revolutionären Gewalt wurden auf dem Gebiet von Ljubljana/Laibach in dieser Zeit von den 173 Fällen 90 (53%) Todesfälle durch die Partisaneneinheiten ausgeübt, 80 (47%) Todesfälle wurden von den Mitgliedern des Sicherheits- und Geheimdienstes verursacht und drei Opfer wurden von Kommunisten ermordet und zwar schon in der Zeit, wo das Sicherheits- und Geheimdienst und auch die Partisanen noch gar nicht aktiv waren. Die letzten waren im Stadtzentrum aktiv bzw. innerhalb des Stacheldrahtes; in den Vororten von Ljubljana/Laibach und in den Dörfern am unmittelbaren Rand der Stadt (außerhalb des Stacheldrahtes) wurde die revolutionäre Gewalt von den Partisaneneinheiten ausgeübt.

Wenn wir uns auf Ljubljana/Laibach innerhalb des Stacheldrahtes konzentrieren, sehen wir, dass in der behandelten Zeit die revolutionäre Seite acht Besatzer ermordete, von denen drei Soldaten, drei italienische Polizeiangenoten, einen Fahrer der deutschen Grenzkommision und eine italienische Faschistin. Im Vergleich dazu möchten wir sagen, dass die revolutionäre Seite in der gleichen Zeit und auf demselben Gebiet ganze 80 Slowenen ermordete.